

Чекстере О.Ю. Діагностика соціально-психологічної готовності до навчання / Оксана Чекстере // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. С.Д.Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. - Том.Х. - Вип.7. – С.558-570.

Діагностика соціально-психологічної готовності до навчання

Чекстере О.Ю.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі переходу закладів освіти на навчання дітей з шестирічного віку особливого значення набуває забезпечення їхньої готовності до школи. Прийом до школи ставить перед батьками, вихователями дитячих закладів багато проблем, серед яких однією з найважливіших є питання, пов'язані з так званою «шкільною готовністю», тобто здатністю дитини безболісно увійти у новий стан свого життя пов'язаного з початком систематичного навчання у структурі загальноосвітньої школи.

Зазвичай, можливість такого безболісного входження пов'язують із досягненням дитиною певного рівня інтелектуального розвитку. Однак, це дещо спрощений погляд на сутність шкільної готовності.

Інтелектуальна готовність дуже важлива, але вона не єдина передумова успішного навчання в школі. Підготовка дитини до школи включає формування в неї готовності до прийняття нової "соціальної позиції" - статусу школяра, що має коло важливих обов'язків і прав, що займає інше, у порівнянні з дошкільниками, особливе положення в суспільстві [3]. Ця особистісна готовність виражається у відношенні дитини до школи, до навчальної діяльності, до вчителів, до самої себе.

Численні опитування старших дошкільників і спостереження за їхніми іграми, проведенні нами серед дітей старших груп дитячого садка №303 м.Києва, свідчать про великий потяг дітей до школи. Що ж приваблює дитину в школі?

"Мені подарували портфель з людиною- павуком ", "У класі є телевізор - будемо дивитися мультики", "Моя шкільна форма дуже схожа на матусин офісний костюм". Зовнішні аксесуари шкільного життя, бажання змінити обстановку дійсно здаються привабливими старшому дошкільникові. Але це не найголовніші мотиви.

Школа приваблює дітей, головним чином, своєю провідною діяльністю - навчанням . "Хочу учитися, щоб стати розумною людиною", "Мені подобається самій читати книжки". І це прагнення природне, воно зв'язане з новими моментами в розвитку старшого дошкільника. Йому вже недостатньо лише непрямим способом, у грі прилучатися до життя дорослих. А от бути школярем - зовсім інше. Це вже усвідомлювана дитиною сходінка нагору, до дорослості. Її важливість підкреслює і ставлення дорослих до навчання як до важливої, серйозної діяльності.

Якщо дитина не готова до соціальної позиції школяра, то навіть при наявності необхідного запасу умінь і навичок, високого рівня інтелектуального розвитку, їй буде важко у школі.

Такі першокласники поведуться в школі як маленькі діти, вчать дуже нерівно. Вони успішні, якщо заняття викликають у них безпосередній інтерес. Але якщо його немає і треба виконувати навчальне завдання з почуття необхідності, за примусом, то такі першокласники виконують роботу недбало, наспіх, їм важко досягти потрібного результату.

Але ще гірша ситуація складається тоді, коли діти не хочуть йти до школи. І хоча кількість таких дітей невелика , вони викликають особливу тривогу: "Ні, не хочу до школи, там ставлять погані оцінки", "Хочу, але боюся", "Не хочу до школи, там програма важка і грати буде ніколи". Причина подібного ставлення до школи, як правило, - помилки батьків у вихованні дітей. Нерідко до нього приводить залякування дітей школою, що дуже небезпечно, шкідливо, особливо стосовно боязких, невпевнених у собі дітей. Можна зрозуміти острах і тривогу цих дітей, зв'язаний з майбутнім навчанням у школі. І скільки ж терпіння, уваги , теплоти, часу доведеться

приділити учителям цим дітям, щоб змінити їхнє ставлення до школи, вселити віру у власні сили. А це, безперечно, набагато важче, ніж із самого початку формувати позитивне ставлення до школи.

Позитивне ставлення до школи включає як інтелектуальні, так і емоційні компоненти. Прагнення зайняти нове соціальне положення, тобто стати школярем, зливається з розумінням важливості шкільного навчання, повагою до вчителя, до старшокласників.

Однак перебування в школі ще не дає підстави думати, що самі стіни її роблять малюка дійсним школярем. Він їм ще тільки стане, а зараз він у дорозі, у складному перехідному віці, і відвідувати школу він може теж маючи різні мотиви, у тому числі і ті, що не мають стосунку до навчання: батьки змушують, можна побігати на перервах і ін. Наші дослідження показують, що виникнення усвідомленого ставлення дитини до школи визначає читання художньої літератури, перегляд кінофільмів про школу, посилене включення в громадське життя школи, проведення спільних із школярами виставок дитячих робіт й ін. Особливо важливу роль має гра, у якій діти знаходять застосування своїм знанням, відчувають потребу в придбанні нових знань, розвивають навички, необхідні в навчальній діяльності.

Особистісна і соціально-психологічна готовність до школи включають формування в дітей таких якостей, як спілкування з однолітками та дорослими.

Процес навчання у школі має колективний характер, що передбачає взаємодію та співпрацю всіх його учасників. Тому особливого значення для дитини набуває засвоєння правил поведінки у товаристві однолітків. Оволодіння цими правилами забезпечує гуманістичну спрямованість особистості, уміння співвідносити власні інтереси з інтересами інших людей, установлювати з однолітками партнерські стосунки. Ці якості теж розвиваються у процесі гри, де дитина на практиці засвоює норми моральної поведінки.

Наприкінці дошкільного віку у стосунках дитини з вихователем домінує особистісна форма спілкування: дитина вже свідомо керує своєю поведінкою і здатна відповідати за власні вчинки. Дошкільник, який досяг цієї форми спілкування, засвоює особливу позицію у взаєминах з дорослими — позицію учня, яка передбачає виконання дій, спрямованих на реалізацію навчального завдання, навіть тоді, коли ці дії є непривабливими для дитини.

Значна частина труднощів у навчанні шестирічних дітей пов'язана з тим, що не всі діти можуть довго слухати й чути педагога, сприймати й утримувати задачу, зосереджуватися на навчальній дії. Дослідження, проведені під керівництвом М. І. Лісіной, показали, що причини подібних труднощів треба шукати у сфері спілкування дорослого з дитиною, особливостях взаємодії, що склалися до початку шкільного життя [7]. Позитивну роль відіграє наявність у дитини особистісних форм спілкування з дорослим, що не залежать від конкретних ситуацій. Таке спілкування характеризується потребою дитини в увазі і співпереживанні дорослого. Для дітей, що досягли цієї форми спілкування, типова увага до дорослих, прагнення почути і зрозуміти їхнє звертання, а також впевненість у такій само увазі до себе з боку дорослого. Виявлено і таку особливість цих дітей, як здатність розрізняти функції дорослого, які змінюються відповідно до різних ситуацій спілкування. Саме такі діти найбільш адекватно сприймають дії вчителя. У цілому, можна сказати, що якщо найбільш відповідними для навчання є пізнавальні мотиви, то комунікативна готовність до навчання забезпечується мотивами спілкування з дорослими. Саме тому педагоги мають реалізувати у взаємодії з дітьми не тільки ситуативне - ділове, чи позаситуативно-пізнавальне, але й особистісне спілкування. Виявляти цікавість до особистості дитини, її внутрішньому світу, педагог може і повинний не тільки на занятті, уроці, але, і спілкуючись з нею у побуті, на прогулянці, у процесі ігор, розваг. Однак, щоб дитина могла ефективно взаємодіяти з педагогом необхідно починати формування

продуктивних форм спілкування дитина-дорослий задовго до приходу дитини до школи. Найкращі можливості для цього надає дитячий садок.

Наше дослідження проводились на базі дитячого навчального закладу №303 м. Києва. В ньому були задіяні діти двох старших груп, 52 дошкільника віком від 5 до 6.5 років.

На першому етапі була здійснена діагностика соціально-психологічної готовності до школи, яка виявила недостатню соціально-психологічну готовність більшості дітей до навчання, а саме: підвищену тривожність, низьку самооцінку, гіперактивність, сором'язливість.

Зупинимось на кожному з цих факторів окремо.

1. Підвищена тривожність.

Тривожних дітей відрізняє надмірна стривоженість, причому іноді вони бояться не самої події, а її передчуття. Часто вони очікують найгіршого. Діти відчують себе безпорадними, побоюються грати в нові ігри, розпочинати нові види діяльності.

У психологічному словнику під редакцією Зінченко В.П і Мещерякова Б.Г. дане наступне визначення тривожності: це "індивідуальна психологічна особливість, що полягає в підвищеній схильності відчувати занепокоєння у різних життєвих ситуаціях, у тому числі й у таких, які по суті такими не є" [9].

Слід відрізнити тривогу від тривожності. Якщо тривога - це епізодичні прояви занепокоєння, хвилювання дитини, то тривожність є стійким станом.

Психолог О. Ю. Брель виявила таку закономірність: тривожність дітей зростає тоді, коли батьки не задоволені своєю роботою, житловими умовами, матеріальним становищем[2].

Авторитарний стиль батьківського виховання в родині теж не сприяє внутрішньому спокою дитини.

Навчальна тривожність починає формуватися вже в дошкільному віці. Цьому можуть сприяти як стиль роботи вихователя, так і завищені вимоги до дитини, постійні порівняння її з іншими дітьми. У деяких родинах у

присутності дитини протягом усього року, що передує надходженню в школу, ведуться розмови про вибір "гідної" школи, "перспективного" вчителя. Заклопотаність батьків передається й дітям.

У тривожних дітей високі вимоги до себе, вони дуже самокритичні. Рівень їхньої самооцінки низький, такі діти думають, що гірші за інших у всьому, що вони некрасиві, нерозумні, незграбні. Вони шукають заохочення, схвалення дорослих у всіх своїх справах.

Для тривожних дітей характерні й соматичні проблеми: болі у животі, запаморочення, головні болі, спазми в горлі, утруднений поверхневий подих і ін. Під час прояву тривоги вони часто відчувають сухість у роті, ком у горлі, слабкість у ногах, прискорене серцебиття.

Для виявлення тривожних дітей в дослідженні були використані критерії тривожності за П. Бейкером і М. Алвордом [8] та опитувальник за Лаврентьевою Г. П. і Титаренко Т. М [6].

Результати вираховували по сумі плюсів. Якщо опитувальник заповняли вихователі і батьки, то кінцева сума ділилась по кількості учасників опитування.

Висока тривожність - **15-20 балів.**

Середня - **7-14 балів.**

Низька - **1-6 балів.**

Результати нашого вивчення дітей представлені у табл.№1, 2.

Таблиця 1

Показники тривожності дітей 1 групи

№	Ім'я дитини	Показники тривожності
1	Б. Маша	19
2	Б. Женя	5
3	В. Аня	9
4	Г. Саша	7
5	Г. Поліна	10
6	Д. Антон	4
7	Д. Ліля	12
8	З. Кіріл	6
9	К. Денис	8
10	К. Сергій	11
11	К. Лера	9

12	К. Вероніка	17
13	К. Анжела	12
14	К. Сара	12
15	М. Настя	11
16	М. Аня	18
17	Н. Тетяна	10
18	П. Наташа	10
19	П. Юра	8
20	П. Міша	16
21	Р. Єгор	8
22	С. Діма	9
23	С. Міша	9
24	Ц. Валера	7
25	Ю. Максим	11
26	С. Владік	19

Таблиця 2

Показники тривожності дітей 2 групи

	Ім'я дитини	Показники тривожності
1	Б. Саша	4
2	Б. Вероніка	10
3	Г. Марина	17
4	Г. Артем	8
5	Д. Міша	12
6	Ж. Настя	11
7	І. Іван	6
8	К. Даша	20
9	Л. Єгор	8
10	М. Ліза	11
11	М. Антон	7
12	М. Настя	16
13	М. Віка	9
14	М. Іра	16
15	О. Настя	18
16	П. Артур	7
17	Р. Оксана	19
18	Т. Артур	12
19	Т. Рома	8
20	Ч. Аня	13
21	Ч. Влада	12
22	П. Таня	8
23	Я. Настя	9
24	Ж. Вова	6
25	Р. Радмила	11
26	А. Діана	10

Як бачимо (див.табл.1 і 2), в 1 групі високу тривожність показало 5 дітей, а в 2 групі - 6 дітей, що становить відповідно 19% та 23% всіх дітей групи.

Маша Б., батьки якої розлучились, увесь вільний час в садку проводить біля вікна, сподіваючись, що тато прийде за нею, як завжди, відмовляється гратися з іншими дітьми,

плаче. Владик С. на всі прохання вихователів щось зробити, відповідає: «Я не вмію, у мене не вийде...», не дивиться в обличчя, коли розмовляє, не дозволяє торкатися до себе. Увесь час тільки спостерігає за іграми хлопчиків, але участь у них не бере. Аня М. постійно хвилюється з приводу й без приводу: якщо піде дощ, ми не встигнемо на прогулянку, а якщо поки я в садочку у мене вдома пожежа...

Механізм тривожності полягає в тому, що дитина постійно очікує на неприємності, проблеми та конфлікти, вона не сподівається на щось добре від оточуючих.

2. Низька самооцінка.

Активність, спритність, бадьорість, почуття гумору, товарицькість, бажання йти на контакт - от ті якості, які властиві дітям з адекватною самооцінкою. Вони охоче беруть участь в іграх, не ображаються, якщо виявляється, що програли.

Пасивність, підвищена уразливість часто властива дітям із заниженою самооцінкою. Вони не хочуть брати участь в іграх, тому що бояться виявитися гіршими за інших, а якщо беруть участь у них, то часто ображаються. Іноді діти, яким дається негативна оцінка в родині, прагнуть компенсувати це в спілкуванні з однолітками. Вони хочуть завжди й скрізь бути першими й приймають близько до серця, якщо це їм не вдається.

При завищеній самооцінці діти у всіх прагнуть бути краще інших. Часто від такої дитини можна почути: "Я - найкращий (найсильніший, найгарніший). Ви все повинні мене слухати". Вона часто буває агресивною з тими дітьми, які теж хочуть бути лідерами.

Самооцінку дітей ми перевіряли за допомогою тесту "Драбинка" за Дембо Т.В і Рубінштейн С.Я.[1].

Таблиця 3

Показники самооцінки дітей 1 групи

№	Ім'я дитини	Показники самооцінки
1	Б. Маша	5
2	Б. Женя	6
3	В. Аня	9
4	Г. Саша	7
5	Г. Поліна	6
6	Д. Антон	6
7	Д. Ліля	2

8	З. Кіріл	7
9	К. Денис	7
10	К. Сергій	7
11	К. Лера	9
12	К. Вероніка	3
13	К. Анжела	8
14	К. Сара	8
15	М. Настя	7
16	М. Аня	3
17	Н. Тетяна	8
18	П. Наташа	8
19	П. Юра	7
20	П. Міша	2
21	Р. Єгор	5
22	С. Діма	6
23	С. Міша	6
24	Ц. Валера	5
25	Ю. Максим	7
26	С. Владік	5

Таблиця 4

Показники самооцінки дітей 2 групи

	Ім'я дитини	Показники самооцінки
1	Б. Саша	7
2	Б. Вероніка	8
3	Г. Марина	5
4	Г. Артем	6
5	Д. Міша	5
6	Ж. Настя	9
7	І. Іван	5
8	К. Даша	2
9	Л. Єгор	7
10	М. Ліза	3
11	М. Антон	6
12	М. Настя	6
13	М. Віка	8
14	М. Іра	5
15	О. Настя	5
16	П. Артур	8
17	Р. Оксана	6
18	Т. Артур	5
19	Т. Рома	3
20	Ч. Аня	8
21	Ч. Влада	7
22	П. Таня	9
23	Я. Настя	6
24	Ж. Вова	6
25	Р. Радмила	8
26	А. Діана	7

При перевірці самооцінки ми отримали наступні результати : (див. табл. 4 і 5) в 1 групі з низькою самооцінкою виявлено 4 дітей, в 2 групі – 3 дитини, що становить відповідно 15% та 12% всіх дітей групи.

Для дошкільників завищеною вважається самооцінка, якщо дитина отримує 10 балів за тестом, але в нашому випадку таких дітей виявлено не було.

Ліза М. тендітна маленька дівчинка вважає себе негарною, бо вона має дуже засмаглу шкіру. Після того, як інша дівчинка назвала її «Чорною, страшною Ягою» довго плакала, відмовлялася відвідувати дитячий садок. У групі у неї немає подружки, в рухливих іграх Ліза участі не бере, образлива.

Рома Т., навпаки, великий, повний, незграбний хлопчик, який дуже соромиться своєї зовнішності. На заняттях фізкультурою відмовляється ходити по колоді, стрибати на скакалці, крутити обруч. На прогулянці любить дивитися як граються малюки на сусідньому майданчику. Батьки хлопчика розлучені, мати виховує його одна.

Ліля Д. хвороблива дівчинка, вона багато пропускає. На заняттях не активна, боїться невірно відповісти. Весь час старається знаходитися поряд з вихователем, з дітьми не грає, навіть якщо її запрошують – відмовляється.

3. Гіперактивність.

До зовнішніх проявів гіперактивності відносяться неуважність, імпульсивність, підвищена рухова активність. Часто поряд з гіперактивністю з'являються проблеми у взаєминах з оточуючими, труднощі в навчанні, низька самооцінка. При цьому рівень інтелектуального розвитку у дітей не залежить від ступеня гіперактивності і може перевищувати показники вікової норми. Перші прояви гіперактивності спостерігаються у віці до 7 років і частіше зустрічаються у хлопчиків, чим у дівчинок.

Існують різні думки про причини виникнення гіперактивності: це можуть бути генетичні чинники, особливості будови і функціонування головного мозку, родові травми, інфекційні захворювання, перенесені дитиною в перші місяці життя, і т.ін.

Ознаки гіперактивності:

- Малюк перебуває в постійній динаміці й просто не може себе контролювати, навіть якщо він втомився, він продовжує рухатися, а

знеслившись остаточно, плаче.

- Швидко й багато говорить, ковтає слова, перебиває, не дослухавши.

Ставить купу питань, але рідко вислухує відповіді на них.

- Його неможливо укласти спати, а якщо спить, то уривками, неспокійно. У нього часто кишкові розлади. Для гіперактивних дітей алергії не рідкість.

- Малюк - некерований, при цьому він абсолютно не реагує на заборони й обмеження. І в будь-яких умовах (будинок, магазин, дитсадок, дитячий майданчик) поводитьсь однаково активно.

- Часто провокує конфлікти. Не контролює свою агресію - б'ється, кусається, штовхається, причому пускає в хід підручні засоби: цівка, камінці...

Якщо дитина має перераховані вище ознаки, вона вважається гіперактивною. Робота з гіперактивними дітьми вимагає поєднань зусиль психолога та лікаря.

За ознаками гіперактивності в першій групі було виявлено 2 гіперактивні дитини, в другій групі 3 дітей (див.табл.5), що відповідно становить 8% та 12% всіх дітей групи.

Таблиця 5

Гіперактивні діти 1 та 2 груп

№	1 група	2 група
1.	Кирило З.	Ваня І.
2.	Сергій К.	Антон М.
3.		Таня П.

Кирило З. росте в сім'ї без батька. Запальний, дратівливий. Часто влаштовує сварки. На заняттях неуважний, не може досидіти до кінця заняття, встає, не реагує на зауваження вихователя. У їдальні з початку року двічі перевертав тарілку з супом, розбивав чашки. Забудькуватий.

Ваня І. надмірно говірка дитина, задає безліч запитань, але не очікує на відповідь. В садку не спить й заважає іншим, галасливий. Береться за завдання, але не завершує їх. Мама скаржиться, що він весь час губить шкарпетки та чешки.

Таня П. з багатодітної семи. У неї чотири брати, вихованням дітей займається бабуся – батьки весь час на роботі. Імпульсивна, не здатна дочекатися своєї черги, дуже

говірка, часто втручається в розмову дорослих, перериває. Друже з хлопцями, часто конфліктує, б'ється.

4. Сором'язливість.

Сором'язливі діти не помітні в групах, вони слухняні і охоче виконують прохання вихователя. Багато дорослих вважають таких дітей добре вихованими і слухняними, у той час як внутрішньо такі діти дуже скуті і відчувають дискомфорт під час спілкування з незнайомими людьми.

Дівчинки частіше соромливіше ніж хлопчики, а первинці соромливіше інших дітей у родині. До семи років "нормальна" сором'язливість у хлопчиків проходить, у дівчаток це трапляється пізніше. Однак так відбувається, коли батьки своїми методами виховання не "змушують" дитину бути сором'язливою, нав'язуючи їй цю "роль", не закріплюють нормальну вікову сором'язливість у постійну рису характеру своїм поведінням з дитиною.

Сором'язливу дитину характеризують такі ознаки:

- 1) складність у стосунках з іншими дітьми;
- 2) негативні емоційні стани (тривожність, депресія, самотність тощо);
- 3) брак наполегливості та труднощі при висловленні своєї думки;
- 4) надмірна стриманість (що не дає можливості оцінити істинні якості та здібності сором'язливої дитини);
- 5) невміння показати себе (що призводить до того, що інші можуть сприймати, як недоброзичливу, та таку, що уникає спілкування);
- 6) складність спілкування й міркування у присутності інших людей;
- 7) надмірна рефлексивність та зосередженість на самої собі.

Надмірна сором'язливість у нашому дослідженні визначалась за допомогою таких методів як: спостереження за поведінкою дитини у групі, проєктивний малюнок родини за Захаровим О.І [4], наявність у поведінці вищевказаних ознак сором'язливості.

Таблиця 6

Сором'язливі діти 1 та 2 груп

№	1 група	2 група
----------	----------------	----------------

1.	Ліля Д.	Даша К.
2.	Поліна Г.	Діана А.
3.	Владик С.	Ліза М.
4.		Саша Б.

Як бачимо з таблиці 6, в 1 групі високу тривожність показало 3 дітей, а в 2 групі - 4 дітей, що становить відповідно 12% та 15% всіх дітей групи.

Поліна Г. ніколи не розмовляє з незнайомими дорослими (вихователями інших груп, батьками дітей), ховає обличчя, відводить погляд. Даша К. з усіма погоджується, ніколи не виказує свої думки, дуже тривожна. Саша Б. відмовляється приймати участь у виставах, дуже боїться виступати.

Проведене дослідження показало, що діти з різними показниками недостатньої соціально-психологічної готовності до навчання становлять від 8% до 23% дітей старшого дошкільного віку. Такий великий відсоток свідчить, що підготовка дітей до школи вимагає проведення великої корекційної роботи, яка б забезпечила достатній рівень соціально-психологічної готовності майбутніх першокласників. Зміст цієї корекційно-розвивальної роботи ми розглянемо в наступній статті.

Література

1. Атлас для экспериментального исследования отклонений в психической деятельности человека / Под ред. И.А.Полищука, А.Е.Видренко - Киев: Здоров'я, 1980. – 90 с.- С.30.
2. Брель Е.Ю. Социально-психологические факторы формирования тревожности у младших школьников и пути ее профилактики и коррекции; Ин-т образования Сибири, Дальнего Востока и Севера РАО. - Томск, 1996. - 120 с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте.– М.,1968.-343 с.
4. Захаров А И. Лечение невротозов у детей // Гарбузов В.И., Захаров А.И., Исаев Д.Н. Невротозы у детей и их лечение. Л., 1977. С. 192—264.
5. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. – М., 1988. – 190 с. – С.5-21.

6. Лаврентьева Г.П., Титаренко Т.М. Практическая психология для воспитателя. Вып. 2 .- Киев, 1992.
7. Лисина М.И., Силвестру А.И. Психология самопознания у дошкольников. – Кишинев, 1983. – 112 с.
8. Лютова Е.К., Моница Г.Б. Шпаргалка для взрослых: Психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми М.: Генезис, 2000. - 192 с.
9. Психологический словарь/ Под ред. Зинченко В.П., Мещерякова Б.Г. - М., 1997. – С 386.

Резюме

В статье представлены результаты исследования социально-психологической готовности детей старшего дошкольного возраста к обучению в школе. На конкретных примерах показаны психологические особенности детей с недостаточной готовностью, раскрыты причины ее возникновения.

Summary

The results of research of socially-psychological readiness of children of senior preschool age are presented to teaching at school. In the article. The psychological features of children are shown with insufficient readiness on concrete examples, reasons of its origin are exposed.